

УДК 347.511

ПІДСТАВИ ЦИВІЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН: ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНІ НАСЛІДКИ

Кодинець А.О., д. ю. н., доцент,
доцент кафедри інтелектуальної власності
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена розгляду теоретичних засад цивільно-правової відповідальності за правопорушення у сфері інформаційних відносин, визначенню особливостей притягнення до цивільно-правової відповідальності, характеристик випадків звільнення від відповідальності в інформаційній сфері. У статті, з позиції юридичної доктрини, обґрунтовується концепція цивільно-правового регулювання інформаційних відносин, визначаються тенденції та перспективи правового регулювання інформаційних відносин у цивільному законодавстві.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, деликт, інформація, інформаційні відносини, підстави відповідальності, вина.

Статья посвящена рассмотрению теоретических оснований гражданско-правовой ответственности за правонарушения в сфере информационных отношений, определению особенностей привлечения к гражданско-правовой ответственности, характеристике случаев освобождения от ответственности в информационной сфере. В статье, с позиции юридической доктрины, обосновывается концепция гражданского правового регулирования информационных отношений, определяются тенденции и перспективы правового регулирования информационных отношений в гражданском законодательстве.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность, деликт, информация, информационные отношения, основания ответственности, вина.

Kodynets A.O. GROUNDS OF CIVIL LIABILITY FOR OFFENSES IN THE FIELD OF INFORMATION RELATIONS: DOCTRINAL FOUNDATIONS AND PRACTICAL CONSEQUENCES

The article deals with the theoretical aspects of civil liability for violations in the field of information relations, the definition of the features of grounds of civil liability and the characteristics of the cases of exemption from liability in the information sphere. In the article from the position of legal doctrine are examined the concept of civil law regulation of information relations, trends and prospects of legal regulation of information relations in civil law of Ukraine are determined.

Key words: civil liability, delict, information, information relations, grounds of responsibility, guilt.

Постановка проблеми. Питання підстав і порядку притягнення до відповідальності відіграють основоположну роль у правовій охороні будь-якого майнового чи немайнового блага, аналізі практичних аспектів реалізації суб'єктивних прав у межах конкретних цивільних правовідносин. Справедливо зазначити, що суб'єктивне цивільне право має реальне значення для його носія лише за наявності ефективної і злагодженої системи захисту, чіткого закріплення підстав, умов і порядку притягнення до відповідальності за скоєння правопорушень. Проте, незважаючи на важливість проблематики відповідальності для реалізації прав і свобод суб'єктів цивільного права, у правовій доктрині вже протягом тривалого часу є низка дискусійних питань, до яких належить також тематика цивільно-правової відповідальності за порушення прав особи в інформаційній сфері.

Ступінь розробленості проблеми. Цивільно-правова відповідальність, порядок і підстави притягнення до відповідальності були предметом наукового дослідження представників різних галузей юридичної науки, зокрема: С.С. Алексєєва, В.В. Вітрянського, О.С. Іоффе, Г.К. Матвєєва, О.О. Отраднової, Є.О. Харитоновна, О.І. Харитонової й інших вчених. Науковим підґрунтям дослідження проблем регулювання сфери інформаційних

відносин стали численні публікації О.В. Кохановської, присвячені розробці теорії цивільно-правового регулювання інформаційних відносин.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів цивільно-правової відповідальності у сфері інформаційних відносин, визначення особливостей притягнення до цивільно-правової відповідальності, характеристика випадків звільнення від відповідальності в інформаційній сфері, формулювання висновків і пропозицій, спрямованих на вдосконалення цивільного законодавства в зазначеній галузі.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, підставою для притягнення особи до цивільної відповідальності є склад правопорушення, який охоплює шкоду, протиправну поведінку, причинний зв'язок між протиправною поведінкою особи та завданою шкодою, а також вину правопорушника.

Питання про умови та підстави цивільної відповідальності, склад цивільного правопорушення вже протягом тривалого часу неоднозначно тлумачаться в доктрині цивільного права. Теорія складу цивільного правопорушення була розроблена Г.К. Матвєєвим. На його думку, єдиною підставою для цивільно-правової відповідальності є наявність правопорушення. Склад цивільного правопорушення є тим юридичним фактом, який

породжує правовідношення між правопорушником та потерпілим і створює певні вимоги потерпілого й обов'язки порушника з компенсації шкоди, завданої протиправним діянням [1, с. 5]. Цей підхід був сприйнятий О.С. Іоффе, С.С. Алексєєвим та іншими науковцями.

Окремі вчені пропонують виділяти в складі цивільного правопорушення підстави й умови відповідальності. Зокрема, В.О. Тархов зазначав, що підставою для відповідальності є протиправна поведінка заподіювача шкоди, а всі інші елементи складу цивільного правопорушення є умовами відповідальності [2, с. 33]. Подібного погляду дотримувалася Т.І. Ілларіонова [3, с. 6]. У свою чергу, на думку В.В. Вітрянського, єдиною та загальною підставою для цивільно-правової відповідальності є порушення суб'єктивних цивільних прав – як майнових, так і особистих немайнових. Стосовно окремих видів порушених законодавець сформулював обов'язкові загальні вимоги, дотримання яких необхідне для застосування цивільно-правової відповідальності. Такі встановлені законом вимоги є умовами цивільно-правової відповідальності. До них належать: протиправність порушення суб'єктивних цивільних прав, наявність збитків (шкоди), причинний зв'язок між порушенням суб'єктивних цивільних прав і збитками (шкодою), вина порушника [4, с. 569–570].

На думку О.О. Отраднової, «звернення до складу цивільного правопорушення як підстави для виникнення цивільно-правової відповідальності на сучасному рівні розвитку правової доктрини є недоцільним. Причиною цього є те, що поняття «склад» означає нерозривну сукупність елементів, складових частин єдиного цілого, і відсутність будь-якої з них знищує склад. Для виникнення деліктного зобов'язання наявність шкоди завжди є обов'язковою. Однак боржником у такому зобов'язанні може бути не тільки особа – безпосередній заподіювач, а й інша особа, яка в силу закону зобов'язана відшкодувати шкоду. Отже, говорити про склад цивільного правопорушення <...> є недоречним» [5, с. 104–105]. Автор слушно розмежовує поняття «підстава для цивільно-правової відповідальності», якою є завдана потерпілому шкода, та «умови цивільно-правової відповідальності», до яких належать протиправна поведінка, причинний зв'язок і вина.

У контексті дослідження особливостей цивільної відповідальності за шкоду, завдану порушенням інформаційних прав особи, необхідно більш детально розглянути категорію вини як умови цивільної відповідальності особи. Вина як психічне ставлення особи до своїх дій та їхніх наслідків має велике значення для оцінки протиправності дій особи. Зазначене є актуальним також з огляду на закріплення в цивільному законодавстві, яке регламентує інформаційні відносини, випадків притягнення до відповідальності особи незалежно від її вини, випадків відповідальності за наявності вини лише в певній формі та випадків звільнення від відповідальності за поширення інформації.

У науці цивільного права протягом тривалого часу домінуючою була концепція вини як психічного ставлення порушника до своїх протиправних дій та їхніх шкідливих наслідків у формі умислу або необережності, розроблена Г.К. Матвєєвим [1] і О.С. Іоффе [6] та підтримана іншими цивілістами. Зазначена концепція дістала назву «суб'єктивна концепція вини».

Водночас концепція вини як «психічного ставлення» не була позбавлена критичних зауважень. Цій концепції дорікали певним відривом від реалій правозастосування, яке під час встановлення фактичної наявності вини чи спростування її презумпції застосовує переважно об'єктивні критерії належної поведінки, а не психологічні категорії. Також неможливим вбачалося застосування категорії «психічне ставлення» для оцінки вини юридичної особи [4, с. 601].

Результатом критичного аналізу концепції вини стала поява в Цивільному кодексі (далі – ЦК) України [7] ст. 614, відповідно до якої особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Отже, виходячи з положення цієї статті, можна дати визначення вини як невжиття особою всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання.

Характеристика вини через психічне ставлення особи до своїх дій і їхніх наслідків дозволяє визначити її як умову цивільної відповідальності особи. Форма вини (умисел чи необережність) у цивільному праві здебільшого не має правового значення. Проте із цього правила є винятки. Наприклад, ч. 2 ст. 1190 ЦК України визначає відповідальність осіб, що спільно завдали шкоди, у частці відповідно до ступеня їхньої вини. Ч. 2 ст. 1193 ЦК України дозволяє зменшити розмір відшкодування, що підлягає стягненню на користь потерпілого, якщо його груба необережність сприяла виникненню або збільшенню шкоди. Водночас має враховуватися ступінь вини заподіювача шкоди.

У сфері інформаційного законодавства також встановлені такі винятки. Зокрема, згідно зі ст. 17 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціального захист журналістів» [8], у разі відшкодування, відповідно до ЦК України, журналістом і засобом масової інформації завданої ними моральної (немайнової) шкоди на них покладається солідарна відповідальність з урахуванням міри вини кожного.

Аналіз чинного законодавства, що регулює сферу інформаційних відносин, засвідчує фіксацію різних законодавчих підходів до оцінки вини як умови цивільної відповідальності особи.

По-перше, вина є загальною умовою притягнення до цивільної відповідальності особи. Зокрема, за ст. 1166 ЦК України майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка

завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

По-друге, встановлена можливість компенсації майнової та немайнової (моральної) шкоди, завданої внаслідок порушення інформаційних прав особи незалежно від вини заподіювача (виняток із загального правила). Так, шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державної влади або органу місцевого самоврядування під час здійснення нею своїх повноважень, відшкодовується державою або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цієї особи (ст. 1174 ЦК України). Тому, якщо шкода завдана у зв'язку з відмовою в доступі до певної інформації або у зв'язку з її вилученням на підставі рішення органу державної влади, місцевого самоврядування чи їх посадових або службових осіб, вона підлягає відшкодуванню незалежно від вини цих органів.

По-третє, наявність вини в певній формі є в окремих випадках умовою притягнення до цивільної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері інформаційних відносин. Зокрема, ч. 4 ст. 17 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» у разі розгляду судом спору щодо завданої моральної (немайнової) шкоди між журналістом або засобом масової інформації як відповідачем та політичною партією, виборчим блоком, посадовою особою (посадовими особами) як позивачем суд вправі призначити компенсацію моральної (немайнової) шкоди лише за наявності умислу журналіста чи службових осіб засобу масової інформації. Умислом журналіста та/або службової особи засобу масової інформації є таке їхнє/її ставлення до поширення інформації, коли журналіст та/або службова особа засобу масової інформації усвідомлювали недостовірність інформації та передбачали її суспільно небезпечні наслідки.

По-четверте, майнова та немайнова (моральна) шкода, завдана порушенням інформаційних прав (незалежно від наявності чи відсутності вини заподіювача), не підлягає відшкодуванню у випадках, встановлених законодавством. Так, відповідно до ст. 31 ч. 2 Закону «Про інформацію» [9], суб'єкти владних повноважень як позивачі у справах про захист честі, гідності та ділової репутації вправі вимагати в судовому порядку лише спростування недостовірної інформації про себе і не мають права вимагати компенсації моральної (немайнової) шкоди. Тобто законодавчо встановлена заборона компенсації моральної (немайнової) шкоди, завданої суб'єкту владних повноважень у зв'язку з поширенням недостовірної інформації.

Крім того, особа не може бути притягнута до відповідальності за висловлення оціночних суджень. Такими судженнями є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер

використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їхньої правдивості (ст. 30 Закону).

Згідно із Законом України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [10], редакція, журналіст не несуть відповідальності за публікацію відомостей, які не відповідають дійсності, принижують честь і гідність громадян і організацій, якщо: ці відомості одержано від інформаційних агентств або від засновника (співзасновників); вони містяться у відповіді на запит на інформацію або у відповіді на звернення; вони є дослівним відтворенням публічних виступів або повідомлень суб'єктів владних повноважень, фізичних та юридичних осіб; вони є дослівним відтворенням матеріалів, опублікованих іншим друкованим засобом масової інформації з посиленням на нього.

Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» у ч. 6 ст. 17 встановлює, що журналіст та/або засіб масової інформації звільняються від відповідальності за поширення інформації, що не відповідає дійсності, якщо суд встановить, що журналіст діяв добросовісно та здійснював її перевірку.

Отже, особливістю законодавства про захист інформації є встановлення переліку випадків, за яких особа, що порушує інформаційні права, звільняється від відповідальності. Зазначимо, що встановлення таких винятків цілком відповідає європейським підходам і корелюється з наявною судовою практикою України. Зокрема, Пленум Верховного Суду України в постанові від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [11] підкреслює, що межа допустимої критики щодо політичного діяча чи іншої публічної особи є значно ширшою, ніж щодо окремої пересічної особи. Публічні особи неминуче відкриваються для прискіпливого висвітлення їхніх слів та вчинків і повинні це усвідомлювати.

Висновки. Загальною тенденцією розвитку інформаційного законодавства сучасності є збільшення кількості випадків обмеження відповідальності за порушення інформаційних прав певної категорії осіб (насамперед, публічних осіб, посадових і службових осіб органів державної влади) або поширення суспільно необхідної інформації з порушенням режиму конфіденційності, або звільнення від відповідальності за поширення інформації, яка містить критику, оцінку висловлень, які не містять фактичних даних тощо (оціночні судження) чи недостовірної інформації, поданої журналістом, який діяв добросовісно і здійснив її перевірку.

За цих умов вважаємо, що підхід, зафіксований у ст. 277 ЦК України про спростування недостовірної інформації незалежно від вини особи, не лише не відповідає положенням спеціального законодавства (законів України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»,

«Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»), які встановлюють значну кількість випадків звільнення від відповідальності за поширення неправдивої (недостовірної) інформації, але і перешкоджає, обмежує процеси вільного інформаційного обміну, обігу та комунікації як необхідної передумови розвитку інформаційного суспільства в Україні.

ЦК України лише в окремих випадках встановлює відповідальність особи незалежно від її вини. Ідеться про відповідальність власників джерел підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України), відповідальність органів державної влади, місцевого самоврядування за дії їх службових і посадових осіб (ст. ст. 1173, 1174 ЦК України), відповідальність внаслідок незаконного засудження особи (ч. 2 ст. 1167) тощо. Не можуть бути прирівняні особливі умови притягнення до цивільно-правової відповідальності власника джерела підвищеної небезпеки (або умови відповідальності внаслідок незаконного засудження особи) та умови відповідальності особи, яка поширила недостовірну інформацію. У кінцевому підсумку наслідки і ступінь небезпечності від вчинення таких дій є набагато нижчими, ніж ті діяння, щодо яких ЦК України передбачає відповідальність без вини. Отже, положення ст. 277 ЦК України про спростування недостовірної інформації незалежно від вини особи пропонується визначити так: особа, яка поширила недостовірну інформацію, звільняється від відповідальності за вислов-

лення оціночних суджень, а також якщо буде доведено, що вона діяла добросовісно та здійснила перевірку отриманої інформації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. М.: Юридическая литература, 1970. 311 с.
2. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1973. 456 с.
3. Илларионова Т.И. Система гражданско-правовых охранительных мер. Томск: Изд. Томского ун-та, 1982. 168 с.
4. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Общие положения. М.: Статут, 1997. 848 с.
5. Отраднава О.О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань: монографія. К.: Юрінком-Інтер, 2014. 328 с.
6. Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. Избранные труды: в 4 томах. Том 1. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2004. 610 с.
7. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № № 40–44. Ст. 356.
8. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України від 23 вересня 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 50. Ст. 302.
9. Про інформацію: Закон України № 2938–VI від 13 січня 2011 р. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 32. Ст. 313.
10. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16 листопада 1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 1. Ст. 1.
11. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 27 лютого 2009 р. Вісник Верховного суду України. 2009. № 3. С. 7.